

САХА ӨРӨСПҮҮБҮЛҮКЭТИН
«НАМ УЛУУҔА» МУНИЦИПАЛЬНАЙ ТЭРИЛЛИИТИН КЫҔЫЛ-СЫЫР сэл.
«УЛЫБКА» ОҔО САЙДЫЫТЫН КИИНИН 2 №-х СААДА»
ОСКУОЛАҔА КИИРИЭН ИННИНЭЭҔИ СААСТААХ ОҔО
МУНИЦИПАЛЬНАЙ БЮДЖЕТНАЙ ТЭРИЛТЭТЭ

Төрөппүттэргэ семинар

Тема: **“Дьинэ кэргэннэ уол оҔону иитиигэ өбүгэ
төрүт үгэстэрин туһаныы”**

Танган онордо:
Кривошапкина С.М.,
“Улыбка” оҔо сайдыытын киинин
2 №-дээх саадын иитээччитэ

Кысыл-Сыр, 2021 г

Семинар темата:

«Дьинэ кэргэннэ уол оҕону иитиигэ өбүгэ төрүт үгэстэрин туһаны».

Үгүс учуонайдар, кыраайы үөрэтээччилэр, педагогтар үлэлэрин ырытан көрдөххө, норуот педагогикатыгар ыалга үтүө үгэни олохсутуу ситимэ баар.

Үйэ сайдан истэҕин ахсын оҕо дьалхаана улаатар, олохтон ирдиир ирдэбилэ үксүүр, ону тэнэ мунура суох сайдар. Ол онно сеп түбэхэр, соһуйан, уолуйан олорон хаалбат туһугар кыһаныы – биһиги бугунну күммүт ирдэбилэ.

Олоххо бэлэм буолуубут төрдө – оҕолорбутугар, санга киһиэхэ, кинилэр хайдах олоҕу уйар дьон буолан тахсыыларыгар.

Олоххо бэлэмнээх киһи дьэн биһиги бугун хайдах киһини ааттыахпытын себуй?

- Олох хайдах хааман иһиититтэн керен, бэйэтин дьылбатын оностунар, дьон-сэргэ ортотугар холкутук сананан олорор-улэлиир, олоҕун суолун бэйэтэ тырынар кыахтаах киһи.

- Ааспыт олоҕу салгыыр, билини олоҕу тутар, кэлэр олоҕу тустуур уһун - киэн санаалаах киһи.

- Киһилии киһи, киһи киһитэ, дьон киһитэ, норуот киһитэ, ытык иэһи ейдуур киһи.

- Тус олоҕун дьоло бэйэтиттэн эрэ тутулуктааҕын, ону таһынан олох кэрэтин өйдүүр, олох толору дьолун билэргэ, сатаан туһанарга дьулуһар киһи.

- Бэйэтин культуратын таһынан атын омук культуратын, тылын убаастыыр, билэр киһи.

- үлэттэн толлубат, үлэттэн дьоллонор, дуоһуйар, үлэнэн киэн туттар, олох ыарахаттарыттан толлубат киһи.

- Айылҕа кууһун сатаан туһанар, харыстыыр, араначчылыыр уонна бэйэтин туругун сатаан харыстанар, беҕергетунэр киһи.

Саха оҕону иитэригэр угус уратылааҕын профессор Виктор Федорович Афанасьев «**Этнопедагогика нерусских народов Сибири и Дальнего Востока**» улэтигэр сибилли ырышпыт.

Профессор оҕо иитиитигэр элбэх суолу ыйбыта.

I. Саха киһитэ оҕотун утуо сыалга уорэтэрэ.

1. Ийэтигэр, абатыгар, эһэтигэр, эбээтигэр дьинэ иһинээби дьонно барытыгар утуе сыһыаны олохтооһун. Оҕо-тереппут, оҕо-аймах сыһыана, тереппут уерэҕинэн ытыктабылга, тапталга олоҕура.

Оболорун кытта куннээби улэни, дьиэ иһигэр буолары субэлэхэллэрэ, оболоро этэрин сэнээрэллэрэ, харыстанһан буоларга иитэллэрэ.

Итини барытын тоһоһугар тубэһиннэрэн сэргээн, хайбаан, тэптэрэн ситиһиллэрэ.

Хайбаанын үтүө ньымаларын ханныктары билэбитий?

- тылынан хайбаанын;
- обону себулуур дьонугар хонноро эбэтэр дьаарбата ытыгы;
- бултуу, сир астыы, сири-дойдуну кере баралларыгар бэйэни кытта илдьии;
- обо бабатынан сонун аһы астаанын.

Обо сурэбэлдьиир, бэрээдэги кэһэр тубэлтэтигэр, толоругаһа суох буоллабына сэмэлэнэр.

Буруйдаанын көрүгнэрин ханныктары аатталыаххытын сөбүй?

- хомолтону биллэрии,
- киһи истибэтигэр сэмэлээһин,
- буруйдаабы ааттабакка эрэ ханарытан этии.

2. **Үлэбэ сөптөөх сыһыаны иитии** киһи олох олорорун төрдө буоларын таба ейдүүлэрэ, ол иһин:

- быстах үлэбэ илдьэ сылдыаллара,
- обо керуутун-харайыытын итэбэйэллэрэ,
- обо ылыммыт үлэтин тиһэбэр тиэрдэрин ситиһэллэрэ.
- бултка, балыктаанынна бииргэ илдьэ сылдьан үөрэтэллэрэ

3. Ураты үөрэх **айылбаба сыһыаны иитии** буолара. Айылбаба харыстабыллаахтык, ытыктабыллаахтык сыһыаннаһарга үөрэтэллэрэ:

- Элбэх үгэһи билэллэрэ, сиэри-туому тутуһаллара.
- Сайылыкка тахсалларыгар, кыстыкка киирэллэригэр олорбут сирдэрин хайаан да ыраастыыллара; дьиэ таһын хомуйан, бебун-сыһын уматан иһэллэрэ.
- Кыылы, кетеру мээнэ тубэһиэх елербеттере.
- Айылбаба улаханник айдаарбат буолаллара, ытык сиргэ тыас-уус суох буоларыгар кыһаналлара

II. Киһилии сиэри-майгыны иитии араас еруттээхтик барара.

Обону сиэрдээх быһыыга, утуе майгыга үөрэтэр элбэх үгэһи билэллэрэ, онон үгүс сүбэни биэрэллэрэ.

- «Кырдыбаһы, кыамматы күлүү-элэк оностума»,
- «Улахан дьонтон ыйыппакка эрэ тугу да ылыма»,
- «Туора киһи малыгар ымсыырыма», - диэн курдук сүбэ элбэх буолара.

III. Оонньуу.

Ооннуу суолтатын тереппут табатык ейдээн, оботун иитиитигэр сепке туһанара. Оонньуу арааһыттан суурэр-кетер, хамсанар-имсэнэр керуннэри: куобах, кылыы, ыстана, буур, хапсабай, мас тардыһыы, кулун куллуруһуу курдуктары быһааран үөрэтэрэ.

Тыл-өс, быһыы-майгы, ей-санаа төрүт өйдөбүллэрин оҕо 4-5 саабыгар диэри инэринэр диэн педагогика үөрэҕэ бигэргэтэр.

Улуу педагог **Антон Семенович Макаренко** маннык эппиттээх: «Иитии сурун теруттэрэ оҕо 5 сааһыгар диэри оноһуллар. Эьиги оҕо 5 диэри онорбуккут – бу иитии бары процеһын 90% ылар». Маны ордук эдэр төрөппүт билэрэ наада. Оччоҕо кини оҕотун кыратыгар улахан болҕомтотун ей-санаа, тыл-өс, быһыы-майгы, эт-хаан өттүнэн сайдыытыгар улахан болҕомтотун ууруох этэ.

Саха норуотун ытык киһитэ, айылҕаттан айдарыылаах улууканнаах талаан **Борис Федорович Неустроев – Мандар Уус** үөрэх үлэһиттэрин атырдыах ыйынаабы сүбэ мунһаҕар «Эркээйи эргиирэ» былаһааккатыгар кыттыспыта. Кини «*Уус кыһата*» диэн сайынҥы оскуолатыгар тутуһар **3 сүрүн ирдэбилин** туһунан билиһиннэрдэ. Бу түгэннэргэ ордук болҕойдохпутуна норуоппут солбугар, кэлэр кэскилигэр ордук эрэллээх буолуохпут диэтэ.

1. Оҕо, ыччат бэйэтин кыанар буолуохтаах. «Кыанар» диэн тылы күүс-күдэх, сэниэ эрэ диэн өйдүүрбүт тутар. Ордук уол оҕо кыанар буолуутун ис хоһооно майгытын-сигилитин, дьонно сыһыанын, хайдах дьаһаныахтаабын кыайа тутарыгар, салайар кыахтааҕар сытар.

2. Мөккүһэр үөрүйэх олохсуйуохтаах. Оҕолору детсад сабаттан сатаан мөккүһэргэ үөрэтиэхпитин наада, бэйэтин тус санаатын сатаан сааһылаан этинэргэ. Маныаха оҕо тыла-өбө сайдар, өйө сытыырхайар. Онон оҕо дьизэ кэргэннэ үөрэҕэ хаһан баҕарар мөккүөрдээх буолуохтаах. Төрөппүт дьизэ иһигэр кэпсэтиини тэрийиэхтээх, күөттүөхтээх. Мөккүөрэ суох анаар кырыытынан такайыы эрэ буоллабына, оҕо саллар, салҕар.

3. Ыарахаттары, моһоллору туоруу үөрэтиэхтээхпит. Оҕолорбут наар «сээн» диэн олус бэлэмнэ үөрэттибит, кыраттан да аһыммыта буолан, күөйэ сылдыабыт. Ньирэмситэн кэбистибит. Ол түмүгэр олоххо бэлэмэ суох, тэрээһинэ, дьаһала суох буолаллар. Онон ыччаттарбытыгар киһи кыратык эрэйи көрөр, ситэр-хотор, оттомулар, уһаарыллар усулуобуйатын олохсутуохтаахпыт. Соруйан да диэххэ сөп. Педагогтар оһоллору, мэхэйдэри тэрийэн, оҕолор ону сатаан туоруу үөрэнэллэрин хааччыйахтаахпыт. Эрэйи көрүү – уол оҕо боччумуруута, эр киһи киэбигэр кириитэ диэн буолар.

Мин бу ученайдар үлэлэрин ааҕан, үөрэтэн баран биһиги сахалар уол оҕону иитиитигэр тороппуттэргэ чугас уонна кэскиллээх ньымалары билиһиннэрэбин.

Оҕону иитиигэ дьизэ кэргэн сурун ньымалара манныктар:

- улэнэн иитии

- уерэби интэриэьиргээһин, хонтуруоллаабын, ирдээһин (книгэни сэнээрэр буолууларын ирдээһин)

- обо дьобурун таба керен, ейеен, субэ – ама биэрэн сайыннарыы
- эт-хаан ертунэн эрчийии, сайыннарыы
- тереппут тус холобура
- кердерен уерэтии утугуннэрии

Итинэн сизттэрэн тумукпэр этиэм этэ, сахаларга обо иитиитигэр норуот педагогикатын үөрэтэр-иитэр суолтатыгар, ис тутулугар, уратыларын наардааһыныгар сурун **түмүк санааларым** манныктар:

1. Киһи киһи быһыытынан сүһүөбэр туруутугар сурун суолтаны оҕону киһиэхэ, айылҕаҕа, олоххо сыһыанна иитии ылар.
2. Норуот тылынан уус –уран айымньыта - иитии куустээх ньымата.
3. Саха куннээҕи олобун-дьаһаҕын ирдэбиллэрэ, кэтээн көрүүлэрэ, сылыктара оҕону иитиигэ анал миэткэлээхтэр. Кыһалҕалаах олох дьон өйүн сытыылыыр, айар дьобурун сайыннарар.
4. Саха – оҕомсох омук. Оҕотун кун сирин көрүөбүттэн олох олорорго эрчийэр, хатарар. Онуоха угэһи, сиэри-туому тутуһар; эрчийии, хатарыы кэмин – кэрдиитин билэр.
5. Оҕону иитиигэ олонхо ордук уһулуччу суолталаах. Олонхоттон иитии араас керунун, ньыматын, дьизэ кэргэн тутулун, дьон сыһыанын, бэйэни иитинии суолларын, онтон да атын туһунан сыаналаах субэлэри булуохха сеп.

Эһигини бу этиллибит иитии ньымаларын туһанныннар, оҕолорун сөпкө иитэн-уорэтэн, сахалыы тыынна сайыннардыннар дьизэн бэйэм онорбут **буклеттарбын** биэрэбин.

Эьиги болбомтобутугар, биьиги уьуйааммыт аҕа сүбэтин председателэ, 4 уол обо амарах аҕата, эдэр дьизэ кэргэн аҕа баһылыга Александр Александрович Захаров уол оҕону бу этиллибит иитии ньымаларын туһунан хайдах иитэн-уорэтэн, сахалыы тыынна сайыннарарын бу презентацияҕа короргутугэр ынырабын.

(Презентация Захаровтар) - 3 мун.